

Наталія Семен
асистент кафедри журналістики та засобів масової комунікації
Національного університету “Львівська політехніка”,
eliashevaska1990@ukr.net

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ОДИН З НАЙЕФЕКТИВНІШИХ ЗАСОБІВ ПРОТИДІЇ ІНФОРМАЦІЙНІЙ АГРЕСІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРИ

© Семен Наталія, 2017

Проаналізовано специфіку роботи російських спільнот “Новости RT на русском” та “Россия 24: ФЕДЕРАЛЬНЫЕ НОВОСТИ” під час подачі контенту про події в Україні та у зоні АТО у соціальній мережі ВКонтакте. На противагу російським “паблікам”, досліджено специфіку подачі “постів” про події в зоні АТО українськими групами “УКРАЇНА LIVE – НОВИНИ ▪ АТО”, “Український простір”, “УКРОП | НОВИНИ УКРАЇНИ | АТО”. На основі ключових методів пропаганди, виокремлених досвідченими науковцями України та світу, автор аналізує їх застосування у контенті цих груп.

Ключові слова: соціальні мережі; Інтернет-спільнота; група; публік; інформаційна безпека; пропаганда.

Наталія Семен

СОЦИАЛЬНЫЕ СЕТИ КАК ОДНО ИЗ САМЫХ ЭФФЕКТИВНЫХ СРЕДСТВ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ АГРЕССИИ В УКРАИНСКОМ ИНТЕРНЕТ-ПРОСТРАНСТВЕ

Проанализирована специфика работы российских сообществ “Новости RT на русском” и “Россия 24: Федеральный НОВОСТИ” при подаче контента о событиях в Украине и в зоне АТО в социальной сети ВКонтакте. В противовес российским “Паблик” исследована специфика подачи “постов” о событиях в зоне АТО украинский группами “УКРАИНА LIVE – НОВОСТИ ▪ АТО”, “Украинское пространство”, “УКРОП | НОВОСТИ УКРАИНЫ | АТО ”. На основе ключевых методов пропаганды, выделенных опытными учеными Украины и мира, автор анализирует их применение в контенте этих групп.

Ключевые слова: социальные сети; интернет-сообщество; группа; публик; информационная безопасность; пропаганда.

Natalia Semen

SOCIAL NETWORKS AS ONE OF THE MOST EFFECTIVE MEANS OF COUNTERACTION INFORMATION AGGRESSION IN THE UKRAINIAN INTERNET SPACE

The article indicated by the specifics of the Russian social network VKontakte with the informational aggression by the Russian Federation in relation to Ukraine. Analyzed the activity of famous Ukrainian communities in the social networks that are struggling with information attack Russia. The analysis of patterns and trends of work VKontakte when submitting news about events in Ukraine, which cause resonance with the Russian side. Main objective is to analyze the efficiency of the Ukrainian community in the social network

Vkontakte when covering events in the ATO area and compare them with the work of Russian communities in the social network. To achieve the objectives of the study, we used the following methods: 1) a systematic approach – is to consider the interrelated elements of the system are developed in sequence and form a coherent whole; 2) Systems Analysis – for quantitative and qualitative analysis of information aggression problems in Ukraine; 3) information method – for systematization of information and scientific analysis, presentation and synthesis of new indicators. The problem of our study lies in the fact that today not all media workers realized the impact and power of social networks. Therefore, not every edition actively lead the community in social networks. It is therefore necessary to conduct master classes, training to combat aggression information through social networks.

Key words: social networking; Internet community; public; information security; propaganda.

Постановка проблеми. В умовах сучасного життя соціальні мережі для багатьох людей стали оперативним джерелом отримання інформації. У спільнотах соціальних мереж сьогодні з'являється чимало актуальної інформації про події в Україні, зокрема в зоні АТО. У російських спільнотах інформація має негативне забарвлення, відтак провокує розгортання інформаційної агресії та поширення негативних стереотипів, які викликають повстанські настрої, особливо, у жителів сходу України. Натомість, українські спільноти не завжди дають оперативну та грамотну інформаційну відсіч цим фейковим постанам, оскільки українська сторона ще не усвідомила всю силу та впливовість соціальних мереж у боротьбі з інформаційною агресією з боку Російської Федерації.

Аналіз дослідження проблеми. Питання інформаційної агресії та боротьби з нею сьогодні надзвичайно актуальне. Тому варто виокремити праці таких дослідників цієї галузі, як: Г. Г. Почепцов, І. М. Панарін, О. В. Литвиненко та ін. Проблема діалогу в інтернеті, зокрема розвитком та впливом соціальних мереж на становлення громадянського суспільства займалось чимало як українських, так і російських науковців, зокрема: С. Бікбаєва, А. Біккулов, В. Иванов, А. Рунов, О. Онищенко, В. Горовий, В. Попик. Однак, слід зауважити, що сьогодні, в час активного розгортання інформаційної війни з боку Росії щодо України, кількість таких досліджень є незначною, тому в сучасній науці є гостра потреба поповнення арсеналу такими працями, адже вони допомагатимуть і навчатимуть, як реагувати на інформаційні атаки агресора морально і юридично грамотно, використовуючи всі складові сучасного інформаційного суспільства, зокрема, соціальні мережі. Наприклад, дослідники соціальних мереж О. Онищенко, В. Горовий, В. Попик у монографії “Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства” застерігають від великого різноманіття способів інформаційних впливів, які реалізуються в інформаційно-телекомунікаційних системах або через них, зокрема виділяють такі [впливи]: поширення спеціально підібраної інформації (дезінформації). Цей спосіб впливу полягає у таких прийомах: розсилка e-mail (електронних листів); організація новинних груп; створення сайтів з елементами інтерактивної взаємодії їх відвідувачів (чати, онлайн-голосування); розміщення інформації на приватних за змістом веб-ресурсах: у блогах, соціальних мережах [1, с.167].

Метою нашого дослідження є з'ясування дієвості соціальних мереж у боротьбі з інформаційною війною з боку Росії щодо України.

Для досягнення мети потрібно виконати такі завдання:

- ознайомитись з вітчизняною та закордонною науковою джерельною базою, присвяченою питанню впливу соціальних мереж на становлення інформаційного суспільства та на розвиток інших соціальних процесів;
- проаналізувати російські спільноти, присвячені подіям в Україні останніх років у соціальній мережі “ВКонтакте”;
- проаналізувати подачу інформації, яка розвінчує російську пропаганду в українських спільнотах;
- проаналізувати активність користувачів в російських спільнотах “ВКонтакте”;

- проаналізувати активність користувачів в українських спільнотах “ВКонтакте”;
- підсумувати, на основі проведеного дослідження, чинники впливу соціальних мереж на боротьбу з інформаційною агресією з боку Росії щодо України;
- окреслити можливі шляхи вдосконалення роботи журналістів у спільнотах “ВКонтакте” в умовах інформаційної війни з боку Росії щодо України.

Виклад основного матеріалу. У проведеному нами дослідженні взято за основу для аналізу спільноти в російській соціальній мережі “ВКОНТАКТЕ”. Цей ресурс є прототипом європейського “Facebook”. Він є надзвичайно популярним серед молоді, особливо школярів та студентства. Сьогодні “ВКонтакте” має офіційне представництво в Україні, проте ця соціальна мережа є власністю Росії [3]. Попри це, воєнні події на Сході нашої країни і російська пропаганда, не впливають на думку українців, і кожного дня на сайті реєструється чимало нових користувачів з України, а давні юзери активно користуються “ВКонтакте”.

Під час активного збройного конфлікту на сході України в ЗМІ з’являється чимало оперативної інформації про події в зоні АТО. Не є винятком і спільноти “ВКонтакте”, оскільки кожен ЗМІ сьогодні має свою сторінку у цій соціальній мережі. На нашу думку, це дуже вигідно, адже через спільноту в соціальній мережі можна популяризувати свій ЗМІ, адже люди надають перевагу читанню чи перегляду новин в ненав’язливій атмосфері, а саме – у спільнотах соцмереж, наприклад, прослуховуючи музику під час ознайомлення з новинами.

У своєму дослідженні ми проаналізували кілька російських спільнот, що найбільше висвітлюють новини про події в Україні, відтак, вони користуються популярністю та авторитетом в російській читацької аудиторії; це “Новости RT на русском” та “Россия 24: ФЕДЕРАЛЬНЫЕ НОВОСТИ”.

“Новости RT на русском” – спільнота цілодобового російського новинного телеканалу “Russia Today”. Канал характеризується чіткою “пропутінською” позицією, відповідно і “пости” в його групі спрямовані на поширення негативних стереотипів про Україну в громадян не лише Росії, а й інших країн, бо окрім російської, мовить англійською, арабською та іспанською мовами. Група цього медіа “ВКонтакте” має понад 900 тисяч активних юзерів.

Проаналізувавши контент спільноти, що стосується України, можемо виокремити таку тематику постів:

1. Таємна сторона життя Президента України Петра Порошенка, його незаконні фінансові оборудки та привласнення державного майна.
2. Насильство від фашистів, бандерівців та радикально налаштованих українців.
3. Провокації з боку української сторони у День Перемоги 9 травня.
4. Небезпечне життя в Україні, зокрема на сході.
5. Могутність та розум “прокремлівських” псевдополітиків та чиновників.
6. Авторитет президента Росії Володимира Путіна та як добре живеться всім під його керівництвом.

Варто зазначити, що працює ця група надзвичайно оперативно. Пости тут оновлюються кожні 10 – 20 хвилин, без кількогодинних перерв. Читачі активно коментують та поширюють ці дописи, а також переходять на сайт телеканалу.

“Россия 24: ФЕДЕРАЛЬНЫЕ НОВОСТИ” – це група, створена для ретрансляції і ознайомлення з передачами російських державних телеканалів, перш за все каналу “Россия 24”. “Паблік” в соціальній мережі “ВКонтакте” налічує понад 30 тисяч активних користувачів.

Тематичне наповнення щодо України представлено такими постами:

1. Активне ведення бойових дій з боку Києва на сході України, тобто українська армія вбиває мирне населення на територіях, які сама ж окупувала.
2. Нова влада України вміє красти державні кошти і активно цим займається.
3. Як весь світ хоче співпрацювати з Росією і підтримує її.
4. Українську армію на сході фінансують США.
5. Безчинства української армії на території Східної України.

Пости у цій спільноті подають за певним графіком. Ми проаналізували стрічку постів групи, і з'ясували, що автори подають їх о 6:00, 10:00 – 12:00, 15:00 – 17:00, 21:00 – 23:00, у пізніші години з'являється менше постів або в цей час група взагалі не оновлюється.

Користувачі спільноти активно коментують та поширюють всі дописи, а також переходять на сайт телеканалу.

“ANNA-News|Фронтовые новости|Сирия|ЛНР|ДНР” – спільнота мережевого інформаційного агентства з чітко вираженою пропутінською позицією. Адміністратори цієї групи зазначають, що вони мають на меті подавати правдиву інформацію, робити аналіз і прогноз подій, безпосередньо пов'язаних з проблемою національної безпеки. Відтак, спільнота оновлюється практично кожні 15 хвилин залежно від інформаційного насичення дня. Часто тут подають інформацію про події в зоні АТО, показують мужність та відвагу ополченців. Крім того, демонструють велич та економічну успішність Росії. Натомість щодо України їх інформаційна політика є негативною. Щодня вони навязують читачеві такі стереотипи про нашу країну:

1. СБУ контролює чи не кожного українця. Вона втручається в особисте життя людей і “карає” їх за найменше прогрішення.
2. Економіка України занепала, а інвестори не хочуть вкладати гроші в країну, де триває “братовбивча війна”.
3. Українська влада веде брудну боротьбу проти народу.
4. Українська армія обстрілює мирне населення на території Донецької та Луганської областей.
5. Насміхання над історією України та видатними українцями.

Крім цього, зараз спільнота активно висвітлює інформацію про війну в Сирії, однак, подає вона її у стилі російської пропаганди. Відтак, останнім часом ця тематика переважає, а про події в Україні інформації дещо поменшало.

За нашим дослідженням, користувачі цієї спільноти не є такими активними. Вони мало коментують і “лайкають” інформаційні пости. На нашу думку, це спричинено тим, що користувачі надають перевагу читанню інформації безпосередньо із сайту цього агентства. Адже, проаналізувавши його трафік, бачимо, що число користувачів сягає понад 800 тисяч за місяць. А от кількість “лайків” та коментарів у спільноті сягає приблизно 20.

Проаналізувавши контент щодо України цих російських спільнот, можемо зазначити, що автори постів використовують такі методи пропаганди:

- 1) навішування ярликів – автори у своїх матеріалах надають негативного змісту подіям у зоні АТО, створюють негативний образ українських бійців, розвивають у читача критичне сприйняття дій української влади. Відтак, це викликає негативні асоціації, породжує певні стереотипи;
- 2) створення культу особи – автори матеріалів з повагою та авторитетом апелюють до слів президента Росії Володимира Путіна. Вони вселяють людям віру в те, що його коментарі, висновки, розповіді – це істина;
- 3) апелювання до авторитету – автори матеріалів створюють образ величної Росії та виваженого, шанованого народом, послідовного у своїх діях її президента Володимира Путіна;
- 4) демонізація ворога – висвітлення української сторони в “архінегативному” аспекті [4]. Після прочитання складається стереотип, що Україна – це плацдарм агресії, а українська армія, замість того, щоб захищати – вбиває мирне населення [8, с. 46].

Українських спільнот, що протидіють інформаційній агресії з боку Росії “ВКонтакте”, є не так багато. Такі групи здебільшого зосереджені на “Facebook”, оскільки саме там переважно базується вся наукова та інтелектуальна еліта нації. Однак, наше зацікавлення викликає саме “ВКонтакте”, оскільки у цій російській за походженням соцмережі є чимало проукраїнських спільнот. Відтак, у цій соціальній мережі це групи, присвячені щоденному висвітленню новин про події в зоні АТО та в Україні загалом. Для свого дослідження ми обрали такі українські групи, що, на нашу думку, дають відсіч російському інформаційному агресору: “УКРАЇНА LIVE – НОВИНИ ▪ АТО”, “Український простір”, “УКРОП | НОВИНИ УКРАЇНИ | АТО”.

Проаналізуємо тематичне наповнення цих спільнот:

“Україна LIVE – НОВИНИ ▪ АТО” – інформаційно-розважально-пізнавальна спільнота про події в Україні, зокрема в зоні АТО. Автори постів у групі намагаються подавати максимально різноплановий контент. Протягом дня тут подаються дописи про досягнення українських спортсменів, цікаві факти про історичні та важливі для України події, про героїзм українських військових, що перебувають на передовій, про мальовничі куточки нашої країни. Контент тут оновлюється кожні дві години. Група має понад 600 тисяч активних користувачів. Проаналізувавши контент, ми побачили негативний аспект у роботі цієї спільноти. Вона дає у відповідь Росії фрази про її недолугість на фоні європейських країн, наприклад, пост: “Умом Россию не понять.. Ума там больше не осталось...”, “Количество поздравлений ветеранам в интернете – 62871423. Количество ветеранов в интернете – 0”. На нашу думку, Україна не повинна ляяти Росію у відповідь, потрібно етично і юридично правильно боротись з інформаційною агресією з боку Росії. Адже кидання докорів може тільки роздратувати суперника.

“Український простір” – інформаційно-пізнавальна спільнота, присвячена Україні та подіям, що тут трапились. Новини тут оновлюються кожного дня з різною періодичністю. Кількість активних користувачів – понад 600 тисяч.

Представлена тематика:

1. Історичні факти.
2. Оперативні новини про події в зоні АТО та Україні загалом.
3. Міжнародні новини.
4. Цікаві факти про Україну та про визначних українців.
5. Новини українського та закордонного шоу-бізнесу.

На нашу думку, ця група є вдалим прикладом відновлення іміджу в очах жителів окупованих територій та всього світу. Адже вона не акцентує уваги на політиці, а навпаки – розповідає, якою могутньою та впливовою є наша країна. Такий контент групи підвищує бойовий дух бійців у зоні АТО, а також виконує освітню функцію, адже розповідає молодому поколінню про велич та могутність нашої країни.

“УКРОП | НОВИНИ УКРАЇНИ | АТО” – інформаційно-пізнавальна спільнота, що має понад 500 тисяч користувачів. Чіткого графіка оновлень контенту немає, але пости з’являються і вранці, і вдень, а іноді і вночі щоденно.

Тематичний ряд представлений такими блоками:

1. Як Україна намагається повернути собі окуповані території.
2. Досягнення України в сфері політики, економіки, культури. Перемоги на східному фронті.
3. Політичні новини.
4. Новини з “ДНР” та “ЛНР”.
5. Історичні замітки.
6. Посты підтримки від проукраїнських росіян.

На нашу думку, записи у цій групі можуть призвести до агресії російського ворога. Адже на її сторінках періодично з’являються гнівні пости про сучасну владу Росії та про мешканців цієї країни, наприклад: “Вона просто взяла, що було у багату рамку оздоблене, просто красиво ж – дівчинка, няша... Господи, яких же ідіотів носить наша земля!” Автори постів часто вживають ненормативну лексику, відтак порушують норми етики і збалансованості у подачі інформації. Такі записи розпалюють ще більшу агресію у ворога.

Висновки. У час науково-технічного прогресу методи боротьби з інформаційною агресією відрізняються від тих, що були навіть 10 років тому. Сьогодні інтернет-технології, як і журналістика, не стоять на місці. Медіа активно розвиваються, вдосконалюють раніше здобуті навички роботи і вже самостійно дають відсіч інформаційній агресії з боку Російської Федерації.

Під час активного збройного протистояння на сході України українські журналісти, як і військові, також виробили свої тенденції та правила у боротьбі з інформаційним агресором, серед них – активна робота в соціальних мережах.

Сьогодні соціальні мережі тісно пов'язані з журналістикою, дехто навіть отожднює ці поняття. Однак, вони дещо різні, проте якщо навчитись правильно працювати, то соціальні мережі можуть бути хорошою допомогою для журналіста.

Під час свого дослідження, ми з'ясували, що російські спільноти ведуть активну пропагандистську політику в соцмережах стосовно України. А соціальні мережі мають нищівний вплив на аудиторію, адже практично кожна сучасна людина має власний акаунт і перебуває в багатьох "пабліках". Відтак, інформація поширюється дуже швидко, а якщо це неправдива інформація, то вона завдає згубних наслідків.

Українські спільноти своїм контентом намагаються покращити імідж нашої країни в очах мешканців окупованих територій України та світу загалом. Вони подають пости про досягнення українських спортсменів, цікаві історичні факти про Україну, мальовничі місця нашої країни, які варто відвідати, про героїзм наших військових у зоні АТО, замітки про визначних особистостей.

Але з роками Росія нав'язала чимало стереотипів, на знищення яких потрібні десятиліття, бо має змінитись сам світогляд людини, а це дуже складно. Саме тому потрібно виробляти нові комплекси правил роботи в соціальних мережах, а також зрозуміти те, що вони [соціальні мережі], сьогодні нерозривно пов'язані з журналістикою.

Відтак, на нашу думку, слušними будуть поради відомої української журналістки щодо роботи під час інформаційної війни. Ми вважаємо, що їх можна спроектувати і на роботу журналіста в соціальних мережах:

- перевіряти більше, аніж три джерела інформації (навіть якщо джерело – авторитетне інформаційне агентство);
- стрічка новин не повинна перетворюватися на істеріку (особливо якщо інформація недостовірна);
- у гонитві за ексклюзивністю має переважати здоровий глузд (краще поставити інформацію із запізненням, але бути певним, що вона правдива);
- варто знижувати градус ненависті в матеріалах;
- не треба розпалювати ворожнечу всередині країни (обережно писати про біженців та на інші суперечливі теми);
- пам'ятати, що не всі іноземні ЗМІ можуть бути джерелами правдивої інформації [5].

Також, працюючи в спільноті соціальної мережі, журналіст повинен усвідомлювати, що його пост може бути як дуже корисним, так і навпаки. Небезпека полягає в тому, що запис у спільноті може побачити багато людей, вони діляться ним, оцінюють його, коментують, і коли він виявиться неправдивим або таким, що не відповідає етичним та нормативним вимогам подачі інформації журналістом, то буде дуже важко спростувати цю брехню і зберегти репутацію. Тому слід бути особливо обережними і перевіряти всі факти по кілька разів.

Ретельна перевірка і досконале знання чіткого комплексу правил роботи журналіста в соціальних мережах допоможе досягти поставленої мети і вміло побороти інформаційні атаки Російської Федерації.

Проблема нашого дослідження полягає в тому, що сьогодні ще не всі медійники усвідомили вплив і могутність соцмереж. Саме тому потрібно проводити майстер-класи, тренінги з боротьби з інформаційною агресією за допомогою соціальних мереж.

Потрібно створювати власні майданчики правдивого та якісного інформування аудиторії в соціальних мережах. Аналізовані нами спільноти – яскравий приклад цього. Однак, їхні творці мають розуміти всю важливість своєї роботи. Групи в соціальних мережах не мають працювати за правилом бумеранга. Тобто, агресією відповідати на таку саму політику російської пропаганди, а шукати нові механізми впливу на противника. На нашу думку, слід подавати інформацію з інтелектуально-гумористичним забарвленням. Адже гумор завжди привертає увагу читача, водночас він яскраво демонструє неправдивий відтінок, який хоче нав'язати нам Росія, а інтелектом можна спростувати багато абсурду, який нам сьогодні нав'язує Російська Федерація. Звісно ж, є така інформація, з якою не можна жартувати: це повідомлення про ситуацію на фронті: кількість обстрілів та загиблих військових чи мирного населення, економічний стан цих територій і т.п. Такі

повідомлення мають бути збалансованими та чіткими, без суб'єктивізму. Вони мають підносити як бойовий, так і суспільний дух до боротьби.

1. Гранчак Т. “Соціальні мережі – інноваційний механізм зворотного зв’язку в управлінській діяльності // Соціальні мережі як інструмент взаємовпливу влади та громадянського суспільства: [монографія] / Тетяна Гранчак. – НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2014. – 260 с. – С. 133–177. 2. Быков И. А., Мажоров Д. А., Слуцкий П. А., Филатова О. Г. Интернет-технологии в связях с общественностью / И. А. Быков, Д. А. Мажоров, П. А. Слуцкий, О. Г. Филатова; отв. ред. И. А. Быков, О. Г. Филатова. – СПб. : Роза мира, 2010. – 275 с. 3. ВКонтакте [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/ВКонтакте>. 4. Децик О. Методи пропаганди [Електронний ресурс] // Телекритика. – URL: <http://www.telekritika.ua/kontekst/2014-08-04/96572>. 5. Мудрак Л. Стандарти журналістики в умовах війни: переосмислення [Електронний ресурс] // Mediasapiens. – URL: http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/standards/standarti_zhurnalistiki_v_umovakh_viyini_pereosmislennya/. 6. Семен Н. Ф. Особливості поведінки в умовах інформаційної війни / Н. Ф. Семен // Збірник тез виступів учасників Міжнародної науково-практичної конференції “Проблеми та перспективи розвитку вищої школи та економіки в ХХІ столітті”, 22–23 жовтня 2015 р. – Рівне, 2015. – С. 157–159. 7. Семен Н. Ф. Засоби протидії інформаційній агресії в українському інтернет-просторі / Н. Ф. Семен // “Перспективні напрямки дослідження українського медійного контенту: фундаментальні та прикладні аспекти” : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, (Київ, 7 квітня 2016 р.) – К. : Інститут журналістики, 2016. – с. 231 – 234. 8. Семен Н. Ф. Заголовки російських Інтернет-ресурсів у матеріалах про події в Україні в контексті інформаційної агресії / Н. Ф. Семен // Інформаційне суспільство. – 2016. – № 23. – С 44–47.

REFERENCES

1. T. Hranchak “Sotsial’ni merezhi – innovatsiyyny mekhanizm zворотnoho zv’yazku v upravlins’kiy diyal’nosti” // Sotsial’ni merezhi yak instrument vzayemovplyvu vldy ta hromadyans’koho suspil’stva: [monohrafiya] / Tetyana Hranchak. – NAN Ukrayiny, Nats. b-ka Ukrayiny im. V. I. Vernads’koho. – K., 2014. – 260 s. – S. 133–177. 2. Bykov Y. A., Mazhorov D. A., Slutskyy P. A., Fylatova O. H. Ynternet-tekhnohyyu v svyazyakh s obshchestvennost’yu / Y. A. Bykov, D. A. Mazhorov, P. A. Slutskyy, O. H. Fylatova; отв. red. Y. A. Bykov, O. H. Fylatova. – SPb. : Roza myra, 2010. – 275 s. 3. VKontakte [Elektronnyy resurs] // Vikipediya. – Rezhym dostupu: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Vkontakte>. 4. Detsyk O. Metody propahandy [Elektronnyy resurs] // Telekrytyka. – URL: <http://www.telekritika.ua/kontekst/2014-08-04/96572>. 5. Mudrak L. Standarty zhurnalistyky v umovakh viyny: pereosmyslennya [Elektronnyy resurs] // Mediasapiens. – URL: http://osvita.mediasapiens.ua/ethitss/standards/standarti_zhurnalistiki_v_umovakh_viyini_pereosmislennya/. 6. Semen N. F. Osoblyvosti povedinky v umovakh informatsiyanoi viyny / N.F. Semen // Zbirnyk tez vystupiv uchasnykiv Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi “Problemy ta perspektyvy rozvytku vyshchoyi shkoly ta ekonomiky v KhKhI stolitti”, 22–23 zhovtynya 2015 r. – Rivne, 2015. – S. 157–159. 7. Semen N. F. Zasoby protydiyiyi informatsiyniy ahresiyiyi v ukrayins’komu internet-prostori / N. F. Semen // “Perspektyvni napryamky doslidzhennya ukrayins’koho mediynoho kontentu: fundamental’ni ta prykladni aspekty” : materia-ly vseukrayins’koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi, (Kyviv, 7 kvitnya 2016 r.) – K. : Instytut zhurnalistyky, 2016. – s. 231 – 234. 8. Semen N. F. Zaholovky rosiys’kykh Internet-resursiv u materialakh pro podiyi v Ukrayini v konteksti informatsiyanoi ahresiyiyi / N. F. Semen // Informatsiyne suspil’stvo. – 2016. – #23. – s. 44 – 47.